

Τα όρια της ελευθερίας του λόγου των δικαστών και των (επι)κριτών τους

(ΔτΑ 107/2026, 47-53)

Κώστας Χ. Χρυσόγονος

ΤΟ ΘΕΜΑ της σημερινής μας εκδήλωσης συνιστά μια πτυχή του γενικότερου ζητήματος της απονομής της δικαιοσύνης στην Ελλάδα. Σε όλες τις σχετικές έρευνες της κοινής γνώμης η τελευταία εκδηλώνει την δυσπιστία της απέναντι στη δικαιοσύνη και τους θεσμούς της. Έτσι σε δημοσκόπηση της εταιρείας Public Issue το 2025, οι ερωτώμενοι απήντησαν σε ποσοστό μόνο 24% ότι εμπιστεύονται την δικαιοσύνη και τους δικαστές, σε μεγάλη απόσταση από την πυροσβεστική που την εμπιστεύεται το 79%, αν και ακόμα χειρότερη είναι η επίδοση των πολιτικών κομμάτων με μόλις 8%. Η αμφισβήτηση προέρχεται όμως και από τα αρμόδια διεθνή δικαιοδοτικά όργανα. Σε όλο το διάστημα από την έναρξη της δραστηριότητας του ΕΔΔΑ το 1959 ως το 2021 για το οποίο υπάρχουν δημοσιευμένα στο διαδίκτυο στατιστικά στοιχεία, η Ελλάδα βρίσκεται στην 7η χειρότερη θέση μεταξύ όλων των (νυν και πρώην) κρατών μελών της ΕΣΔΑ, με 948 καταδικαστικές αποφάσεις σε βάρος της. Οι περισσότερες από εκείνες (543) αφορούν υπερβάσεις του εύλογου χρόνου διάρκειας δίκης, ενώ στη δεύτερη θέση κατατάσσονται, με 282 σχετικές αποφάσεις, οι παραβιάσεις του δικαιώματος για άσκηση αποτελεσματικού ενδίκου βοηθήματος, και στην τρίτη θέση με 141 αποφάσεις οι παραβιάσεις του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη στη χώρα μας. Οι πραγματικές διαστάσεις του ελληνικού προβλήματος γίνονται ευκολότερα αντιληπτές, αν επιχειρήσει κανείς μια σύγκριση με τους συνολικούς αριθμούς καταδικαστικών αποφάσεων σε βάρος άλλων κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με παρεμφερή πληθυσμό προς την Ελλάδα (Αυστρία 284, Πορτογαλία 278, Βέλγιο 198, Σουηδία μόλις 62!). Βέβαια για ορισμένες από τις παραπάνω παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων μπορεί να υπάρχει συνυπαιτιότητα του νομοθέτη ή/και της διοίκησης, αλλά πάντως και η δικαιοσύνη έχει το δικό της μεγάλο μερίδιο, αφού άλλωστε προϋπόθεση του παραδεκτού της ατομικής προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ είναι η εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων. Φαίνεται λοιπόν, για να θυμηθούμε τον Σαίξπηρ, πως κάτι σάπιο υπάρχει στο βασίλειο της Δανιμαρκίας. Για την αντιμετώπισή του δεν ωφελεί η αποσιώπηση, αλλά χρειάζεται ανοικτή συζήτηση με συμμετοχή τόσο των ίδιων των δικαστικών λειτουργών, όσο όμως και ολόκληρου του νομικού κόσμου. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές, η ελευθερία της έκφρασης επί του συνόλου των συναφών ζητημάτων αποκτά εντελώς ιδιαίτερη σημασία.

Από συνταγματική άποψη την κατοχυρωμένη στο άρθρο 14 παρ. 1 Συντ. ελευθερία της έκφρασης περιορίζει για τους δικαστές η κατά το άρθρο 29 παρ. 3 απόλυτη απαγόρευση εκδηλώσεών τους οποιασδήποτε μορφής υπέρ ή κατά πολιτικών κομμάτων. Στην πράξη βέβαια το ίδιο το πολιτικό σύστημα, στα πλαίσια του οποίου θεσπίσθηκε η απαγόρευση του άρθρου 29 παρ. 3, τη διακωμώδησε επανειλημμένα με τον διορισμό άρτι παραιτηθέντων από το σώμα ανώτατων δικαστών ως υπουργών σε πολιτικές (και όχι απλώς υπηρεσιακές-εκλογικές) κυβερνήσεις ή με την παραχρήμα τοποθέτησή τους σε εκλόγιμες θέσεις ψηφοδελτίων επικρατείας. Το άρθρο 109 του Οργανισμού Δικαστηρίων ανάγει περαιτέρω σε πειθαρχικά παραπτώματα πράξεις που μαρτυρούν την έλλειψη πίστης και αφοσίωσης στην πατρίδα και το δημοκρατικό πολίτευμα, καθώς και τη δημόσια έκφραση γνώμης με προφανή σκοπό την μείωση του κύρους της δικαιοσύνης. Τα αρμόδια όργανα οφείλουν να ερμηνεύουν στενά τις ανωτέρω διατάξεις, σύμφωνα και με την σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ, όπως αυτή συνοψίζεται στην από 15.12.2025 απόφαση Danilet, έτσι ώστε να διασφαλίζεται η ομοιόμορφη εφαρμογή τους και να καθίσταται προβλέψιμο για τους δικαστές ποιες μορφές δημόσιας έκφρασης απαγορεύονται και ποιες όχι. Σε κάθε περίπτωση όμως, η συμμετοχή δικαστών στον διεξαγόμενο στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης διάλογο για θέματα της επικαιρότητας, ακόμη και αν εμπεριέχει φραστική οξύτητα ή συνιστά έκφραση λιγότερο ή περισσότερο ακραίων απόψεων κάποιων από εκείνους, δεν συνιστά στην πραγματικότητα μείζον πρόβλημα σε σχέση με την απονομή της δικαιοσύνης στην Ελλάδα. Το βασικό ζήτημα είναι ο χρόνος έκδοσης και ενίοτε το περιεχόμενο ορισμένων δικαστικών αποφάσεων.

Μπορεί να σημειωθεί εδώ ότι η ίδια η έκδοση δικαστικών αποφάσεων ή άλλων συναφών πράξεων (π.χ. βουλευμάτων, εισαγγελικών διατάξεων, πρακτικών ολομελειών ανώτατων και άλλων δικαστηρίων κ.ο.κ.) δεν συνιστά έκφραση «στοχασμών» του δικαστή, αλλά άσκηση εκ μέρους του πολιτειακής εξουσίας και άρα ουδόλως εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθ. 14 παρ. 1 Συντ., παρά μόνο σε εκείνο των άρθρων 87 επ. Συντ. Η λογική των ανωτέρω διατάξεων είναι εντελώς διαφορετική, αφού στη μία περίπτωση έχουμε άσκηση ατομικού δικαιώματος (ελευθερία της έκφρασης), η οποία κατά βάση αποτελεί αυτοσκοπό, ενώ στην άλλη πρόκειται για θεσμική εγγύηση, που αποβλέπει στην εύρυθμη απονομή αμερόληπτης δικαιοσύνης και όχι στην προστασία του δικαστή ως ατόμου. Κατά την προετοιμασία και έκδοση αποφάσεων ο δικαστής καλείται από το άρθρο 87 παρ. 2 Συντ. να εφαρμόζει το Σύνταγμα και τους νόμους. Επομένως δεν δικαιούνται σε καμία περίπτωση να θέτει τις προσωπικές του πολιτικές, κοινωνικές, φιλοσοφικές κ.λπ. πεποιθήσεις υπεράνω των

υφιστάμενων κανόνων δικαίου ούτε να εφαρμόζει προκρούστειες μεθόδους για να προσαρμόσει τους κανόνες στα μέτρα των πεποιθήσεών του ή, πολύ περισσότερο, προσωπικών σκοπιμοτήτων (π.χ. προκειμένου να καταστεί αρεστός στην εκάστοτε κυβέρνηση, ώστε να έχει αυξημένες πιθανότητες επιλογής σε θέσεις της ηγεσίας των ανωτάτων δικαστηρίων κατ' άρθρο 90 παρ. 5 Συντ.). Κριτήρια σκοπιμότητας είναι θεμιτό να λαμβάνονται υπόψη κατά την ερμηνεία των κανόνων μόνο σε πολύ περιορισμένη κλίμακα, στο πλαίσιο της αντικειμενικής τελεολογικής ερμηνευτικής μεθόδου, και μόνο εφόσον βρίσκουν έρεισμα σε μια ευρέως επικρατούσα κοινωνική αντίληψη σχετικά με το τι θα μπορούσε αντικειμενικά να συνιστά τη *ratio* συγκεκριμένης διάταξης. Και βέβαια είναι τελείως διαφορετική υπόθεση η ερμηνεία μιας διάταξης *in abstracto*, όπου η μεθοδολογικά σημαντική συναίνεση της κοινωνίας των ερμηνευτών του δικαίου μπορεί και πρέπει να ληφθεί υπόψη για την επαλήθευση της, σχετικής έστω, ορθότητας των επιμέρους ερμηνευτικών «βημάτων», και τελείως άλλο η υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών στις κρίσιμες διατάξεις και η συναγωγή του συμπεράσματος του δικανικού συλλογισμού. Εκεί ο δικαστής, ειδικά μάλιστα σε ζητήματα προστασίας συνταγματικών δικαιωμάτων, ούτε οφείλει ούτε καν δικαιούται να «αφουγκράζεται την κοινωνία» ή να «εναρμονίζεται με την εικαζόμενη βούληση μιας θολής πλειοψηφίας» (βλ. Β. ΣΚΟΥΡΗ, Η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης: 30 χρόνια μετά, ΤοΣ 2017, 937), αφού η *ratio* των δικαιωμάτων αυτών είναι ακριβώς η προστασία των μειοψηφιών, των μειονοτήτων, ή και των μεμονωμένων ατόμων, απέναντι στην πλειοψηφία.

Θα πρέπει ωστόσο να επισημανθεί στο σημείο αυτό ότι ο Άρειος Πάγος έχει δεχθεί πως η περί ποινής κρίση των ποινικών δικαστηρίων «επιβάλλεται να τηρεί μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ αξιόποινης πράξης και ποινής για σωφρονισμό του δράστη» και ότι, κατά συνέπεια, η ποινή δεν επιτρέπεται να βρίσκεται «κάτω των ορίων που χαράσσει η ιδέα της Δικαιοσύνης». Επομένως, εάν η ποινή, μετά την αναγνώριση ελαφρυντικής περιστάσης, «τελεί σε προφανή δυσαναλογία» (εννοείται προς τα κάτω ή πάντως και προς τα κάτω) με τη βαρύτητα του εγκλήματος, παραβιάζεται η αρχή της αναλογικότητας (ΑΠ 2/2022, Ολ. ποιν). Έτσι, η τελευταία μεταλλάσσεται από περιορισμός των περιορισμών των συνταγματικών δικαιωμάτων σε αυτοτελή πηγή περιορισμού τους, ή ενδεχομένως και σε άλλοθι για τον παραμερισμό της συνταγματικής αρχής της νομιμότητας της ποινής (άρθρο 7 παρ. 1 Συντ.) και του ομόρρουπου συνταγματικού δικαιώματος του κατηγορουμένου να μη του επιβληθεί ποινή ανώτερη της προβλεπόμενης στον νόμο. Στην πιο ακραία της συνέπεια μια παρόμοια συλλογιστική κινδυνεύει να θεωρηθεί ως πρόσκληση προς τον ποινικό δικαστή της ουσίας να

μετατραπεί σε κάτι παρόμοιο με μουσουλμάνο ιεροδίκη (καδή), κατά την έννοια του Max Weber (Wirtschaft und Gesellschaft, 5η έκδοση 1980, 470 επ.), δηλ. να επιμετρά ποινές απαλλαγμένος από τους τύπους (με άλλες λέξεις, αγνοώντας τη συνταγματική τυποποίηση του ποινικού φαινομένου), με βάση μια κατά περίπτωση αξιολόγηση της «ιδέα(ς) της Δικαιοσύνης», η οποία βέβαια αναπόφευκτα δεν μπορεί παρά να απηχεί ακριβώς την εικαζόμενη βούληση της κοινωνικής πλειοψηφίας.

Αντίστροφα, σε σχέση με την άσκηση κριτικής σε δικαστικές αποφάσεις, η ελευθερία της έκφρασης ισχύει χωρίς ιδιαίτερους συνταγματικούς περιορισμούς πέραν των γενικώς προβλεπόμενων ορίων της κατ' άρθρο 14 Συντ. Οι δικαστικοί λειτουργοί πρέπει μάλιστα να θεωρούνται ως δημόσια πρόσωπα, αφού ασκούν πολιτειακή εξουσία, και άρα είναι υποχρεωμένοι, μέσα σε ορισμένα όρια, να δέχονται όχι μόνο την επιστημονική αλλά και τη δημοσιογραφική (και γενικότερα την κοινωνική) κριτική των αποφάσεών τους. Αξιοσημείωτη εδώ είναι η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Ρίζος και Ντάσκας, 27.05.2004, που δέχθηκε ότι αντιβαίνει στο άρθρο 10 ΕΣΔΑ η επιδίκαση από τα ελληνικά δικαστήρια υψηλής αποζημίωσης υπέρ εισαγγελέα και σε βάρος δημοσιογράφων, οι οποίοι είχαν εκφέρει δυσμενείς αξιολογικές κρίσεις γι' αυτόν, χωρίς ωστόσο να έχουν ξεπεράσει τα όρια του επιτρεπτού σχολιασμού μιας υπόθεσης που βρίσκεται στην επικαιρότητα.

Ως προς την επιστημονική κριτική στις δικαστικές αποφάσεις, αυτή απολαμβάνει προστασίας με βάση όχι μόνο το άρθρο 14, αλλά και το άρθρο 16 παρ. 1 Συντ. Στην πράξη βέβαια ο διάλογος μεταξύ θεωρίας και νομολογίας στην Ελλάδα είναι πολύ πιο περιορισμένος από ό,τι στον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Ουκ ολίγοι πανεπιστημιακοί, ιδίως στον χώρο του δημοσίου δικαίου, προτιμούν τις υπεπετείς γενικές θεωρητικές αναλύσεις και δεν παρακολουθούν από κοντά την εξέλιξη της εγχώριας νομολογίας. Άλλοι αρκούνται στην καταγραφή της, χωρίς να αποπειρώνται καν να της ασκήσουν καμία κριτική – υπάρχουν μάλιστα παραδείγματα ακόμα και διδακτικών εγχειριδίων του είδους αυτού. Πολλοί δικαστές εξάλλου δεν ενδιαφέρονται καν για τις απόψεις των ακαδημαϊκών δασκάλων, και είναι χαρακτηριστικό το επαναλαμβανόμενο μονότονα παράπονο των εκδοτών νομικών βιβλίων για τις πολύ περιορισμένες αγορές εκ μέρους δικαστών, παρά τη χορήγηση σε εκείνους επιδόματος βιβλιοθήκης. Και βέβαια τα ανώτατα κυρίως δικαστήρια συστηματικά παραλείπουν να παραπέμπουν τη θεωρία στις αποφάσεις τους, ακόμη και σε περιπτώσεις όπου το περιεχόμενο κάποιας σκέψης μίας απόφασης συνιστά απόδοση, έως σχεδόν

αντιγραφή, δημοσιευμένων επιστημονικών έργων. Το αντίθετο ακριβώς συμβαίνει π.χ. στη Γερμανία.

Ωστόσο η κριτική από τους εξουσιαζόμενους, (πολίτες, φορείς της κοινωνίας των πολιτών, νομικούς κ.λπ.), είναι κάτι ποιοτικά διαφορετικό από την κριτική που προέρχεται από (άλλους) φορείς δημόσιας εξουσίας. Ως προς την τελευταία εύστοχα είχε γίνει δεκτό από τον Άρειο Πάγο (σε σχηματισμό διοικητικής Ολομέλειας) ότι δημόσιο εγκώμιο ή επίκριση συγκεκριμένης δικαστικής απόφασης από τον Υπουργό Δικαιοσύνης μπορεί να εκληφθεί ως απόπειρα επηρεασμού και ενέχει εξ αντικειμένου επέμβαση στη (λειτουργική και όχι στην προσωπική, όπως εσφαλμένα αναφέρεται) ανεξαρτησία των δικαστών, ιδίως μάλιστα όταν αφορά εκκρεμή δίκη (ΑΠ 8/1998, Ολ., ΤΟΣ 1998, 404). Ακόμη, ο ίδιος σχηματισμός διατύπωσε την κρίση ότι δεν είναι επιτρεπτός ο κοινοβουλευτικός έλεγχος, όταν αναφέρεται σε δικαιοδοτική κρίση δικαστικών οργάνων (ΑΠ 8/1998, Ολ., ΤΟΣ 1998, 410). Ο όρος (μη) «επιτρεπτός» δεν είναι ακριβής, αφού δεν μπορεί να υπάρξει δικαστική επέμβαση στα *interna corporis* της Βουλής, αλλά ούτε το κοινοβούλιο δικαιούται να επεμβαίνει σε εκκρεμείς δίκες και άρα μια απόπειρα άσκησης πίεσης ή επιρροής στους δικαστές υπό τον μανδύα της συζήτησης ερώτησης στη Βουλή θα ήταν αντιδεοντολογική, συνιστώντας υποβάθμιση της λειτουργικής ανεξαρτησίας του δικαστή.

Όλα αυτά αποτελούν διαχρονικές ελληνικές παθογένειες για τις οποίες δεν διαφαίνεται προοπτική ίασης. Ακόμη χειρότερη παθογένεια, σε μία χώρα εθισμένη σε μεγάλο βαθμό αφενός στις κραυγές και αφετέρου στους ψιθύρους, αποτελεί η άτυπη και υπόκωφη κριτική δικαιοδοτικών συμπεριφορών στους κόλπους του ίδιου του δικαστικού σώματος, στηριγμένη όχι σε γεγονότα αλλά σε υποθέσεις και σε στερεότυπα. Έτσι στη διοικητική δικαιοσύνη ο δικαστής που τάσσεται κατ' αποτέλεσμα υπέρ του ιδιώτη σε διαφορές με το δημόσιο, ιδίως όταν έχουν σημαντικό οικονομικό αντικείμενο, θεωρείται εκ προοιμίου από αρκετούς εκ των συναδέλφων του ότι έχει ύποπτα κίνητρα. Αντίστοιχα στην ποινική δικαιοσύνη και για τους ίδιους λόγους καλός δικαστής θεωρείται ο αυστηρός δικαστής, με πρακτικό αποτέλεσμα να καταγιγνώσκονται τόσο βαριές ποινές ώστε να καθίσταται αδύνατη η πλήρης έκτισή τους με βάση τη χωρητικότητα των φυλακών και να επεμβαίνει ο νομοθέτης με τις γνωστές γενικές ευεργετικές διατάξεις για τους κρατούμενους. Τα φαινόμενα αυτά δεν σχετίζονται βέβαια με συνταγματικές ή νομοθετικές στρεβλώσεις, αλλά με την ενδημική στην κοινωνία μας καχυποψία των πάντων έναντι πάντων και για αυτό δεν είναι ευχερής η αντιμετώπισή τους με κυρίως ή αποκλειστικά θεσμικές παρεμβάσεις.

Συμπερασματικά λοιπόν, στον χώρο της δικαιοσύνης, όπως άλλωστε και γενικότερα στον δημόσιο βίο, χρειαζόμαστε λιγότερες κραυγές, λιγότερους ψιθύρους και περισσότερο ψύχραιμο διάλογο πάνω στα υπαρκτά και μεγάλα πραγματικά μας προβλήματα. Προς την κατεύθυνση αυτή ελπίζω και αναμένω ότι θα συμβάλλει και η αποψινή μας εκδήλωση.

Κώστας. Χ. Χρυσόγονος